

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО РІВНІВ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ЇЇ ЧИННИКІВ

Зміни у світовій економіці призвели до нестабільності, надзвичайно загострилася конкуренція на світових ринках, зросла загроза нормальному функціонуванню підприємств. Ця стаття присвячена висвітленню теоретичних основ і методологічних підходів до побудови класифікації дестабілізуючих чинників, що впливають на функціонування виробничо-економічних систем (ВЕС), а також рівнів формування цих чинників залежно від ступеня їх прояву.

Криза всесвітнього масштабу стала серйозним попередженням для глобальної ринкової економіки і за численними прогнозами стане поштовхом до трансформації домінуючої економічної системи та змінить пріоритети глобалізаційних процесів. Посиленням суперечливих тенденцій позначилася ситуація в промисловому секторі економіки. За даними Державного комітету статистики України (рис. 1), за підсумком січня-грудня 2008 року вперше було зафіксовано скорочення промислового виробництва (до відповідного періоду попереднього року).

Зростаюча складність економічних процесів ставить нові, більш високі вимоги до управління економічними системами всіх рівнів. Специфічні умови функціонування підприємств характеризуються високим рівнем невизначеності, що впливає на збільшення дестабілізуючих чинників під час прийняття управлінських рішень. У зв'язку з цим для ефективного управління виробничо-економічною системою необхідно чітко розрізнити основні види дестабілізації та класифікувати чинники, що її зумовлюють.

Дестабілізація — невід'ємна складова будь-якої господарської діяльності. В умовах ринкової економіки витрати економічної діяльності підприємства, яка не виправдала себе, покладаються безпосередньо на суб'єкта господарювання. Це сприяє усвідомленню потреби в розробці відповідного новій ситуації поняття «дестабілізації», вивченню причин її виникнення й методів попередження можливих негативних наслідків, введення аналізу дестабілізуючих впливів у повсякденну практику підготовки управлінських

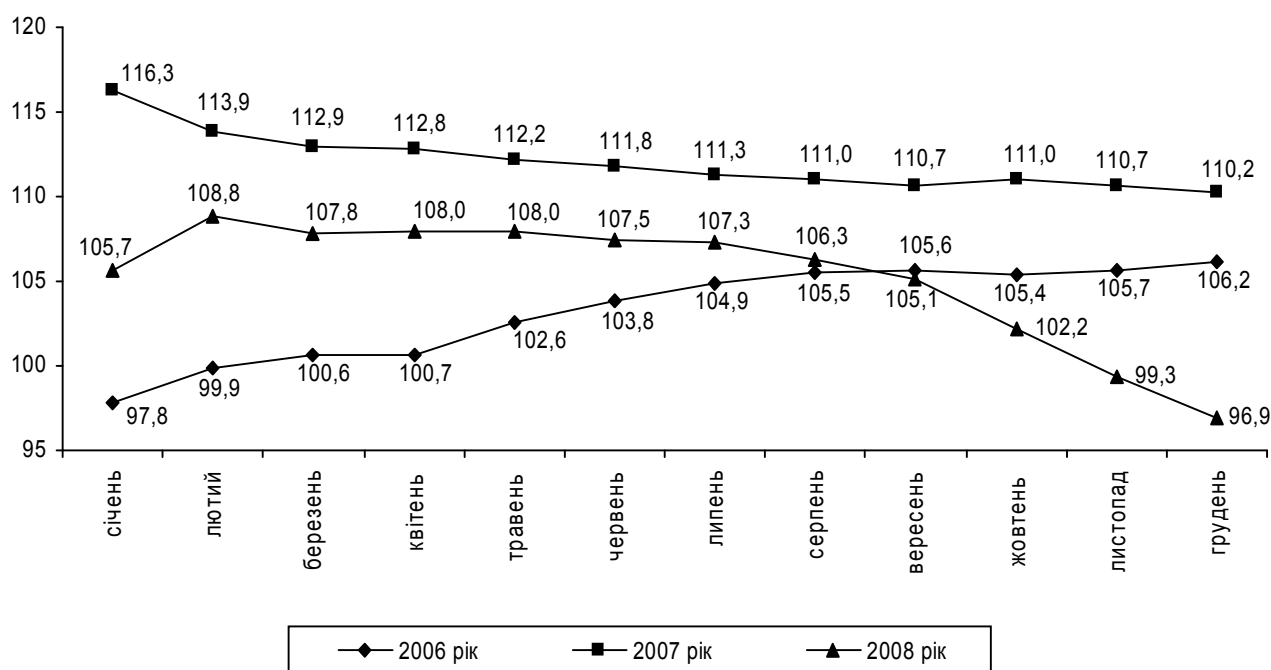

Рис. 1. Зміни обсягів промислового виробництва
(наростаючим підсумком у % до відповідного періоду попереднього року) [1]

рішень на виробничих підприємствах. Дестабілізація присутня в діяльності підприємства будь-якого типу. Проте для різних існуючих суб'єктів роль дестабілізації неоднакова. Важливо зосередитися на якісному аналізі проблематики обліку дестабілізуючих впливів у конкретній практичній діяльності саме виробничих підприємств як основної ланки економіки.

Метою статті є визначення теоретичних основ і методологічних підходів до класифікації дестабілізуючих чинників, що впливають на діяльність виробничо-економічних систем, а також розгляд рівнів дестабілізуючих чинників й аналіз основних підходів до управління підприємствами в умовах дестабілізації.

Дослідження економічної сутності та змісту дестабілізуючих впливів дозволяють дати таке визначення цієї економічної категорії. Управління виробничо-економічною системою в умовах дії дестабілізуючих чинників — це спосіб ведення виробництва в умовах дестабілізації та невизначеності, що створює необхідність і можливість запобігання несприятливого впливу дестабілізуючих чинників на процеси відтворення та його результати з метою одержання стійкого доходу та мінімізації суми можливих втрат. На виробничу систему в процесі її функціонування діють різного роду дестабілізуючі чинники, що призводять до відхилення фактичних значень показників виробничо-господарської діяльності від планових [2].

Дія будь-якого чинника на роботу виробничо-економічної системи називається впливом. Будь-яка виробничо-економічна система в процесі свого функціонування піддається впливам. Щоб забезпечити виконання якого-небудь процесу у виробничо-економічній системі, вводиться задавальний вплив або завдання. Одержавши завдання, система формує керуючий вплив, що змінює хід управління процесом відповідно до завдання. Впливи, що прагнуть порушити необхідний функціональний зв'язок між задавальним впливом і керованою величиною, називаються дестабілізуючими впливами. Іншими словами, впливи, що відхиляють процес від заданого його плину, називаються дестабілізуючими впливами (чинниками).

Природа й характер дестабілізуючих чинників можуть бути досить різноманітними, різною є і глибина їхнього впливу на систему. Що ж є причиною впливу дестабілізуючих чинників? Уявлення про це може дати загальна класифікація дестабілізуючих чинників. Під дестабілізуючим розуміємо такий чинник, що, впливаючи на систему, спричинює в ній відповідну реакцію у вигляді керуючого впливу для виправлення існуючого або можливого збою в процесі її функціонування [3, с. 160].

Як бачимо, у змістовному плані дестабілізація ВЕС — явище похідне, що, втім, відображено самою ети-

мологією терміну (де — «стабілізація», тобто відсутність стабільності). Поняття «дестабілізація» припускає дихотомічний розподіл — стабілізація/дестабілізація.

Визначення меж імовірності виникнення різних дестабілізуючих чинників, їх правильна оцінка й запобігання, зважаючи на їх різноманіття й неясність походження, є складно розв'язуваним завданням. Проте його рішення необхідне й може бути здійснене на основі актуальної економічної теорії, що може створити передумови успішного визначення загальної природи й аналізу дестабілізуючих чинників, їх структури, специфіки кожного з них, діапазону поширення та шляхів їх нейтралізації.

Серед дестабілізуючих чинників виробничо-економічної системи можна виділити, залежно від місця виникнення, зовнішні та внутрішні (рис. 2).

До зовнішніх відносяться чинники, зумовлені причинами, не пов'язаними безпосередньо з діяльністю певного підприємства. Внутрішніми будемо вважати чинники, виникнення яких спричинюється діяльністю самого підприємства. Зовнішні дестабілізуючі чинники, що відіграють істотну роль у загальному профілі дестабілізації виробничого підприємства, підрозділяються на політичні, юридичні, соціально-економічні (макроекономічні), екологічні, науково-технічні, архітектурно-будівельні, адміністративні.

Політичні дестабілізуючі чинники слід відносити до групи зовнішніх чинників, оскільки на них підприємство не може робити безпосереднього впливу, тому що виникнення цих чинників не залежить від результатів його діяльності. Політичні дестабілізуючі чинники умовно можна також поділити на (табл. 1.).

Юридичні дестабілізуючі чинники — це можливість втрати права власності, створення збитків у зв'язку з помилками при укладанні договорів і контрактів, виникнення претензій третіх осіб, наявність невиявлених ускладнень об'єкта тощо. Старанність юридичного дослідження, співробітництво зі страховими компаніями дозволять знизити імовірність цих дестабілізуючих чинників, запобігти значній частині з них.

Архітектурно-будівельні дестабілізуючі чинники — неправильний вибір місця реалізації проекту, його невідповідність навколишній забудові, помилки в конструктивних рішеннях, неправильний вибір матеріалів, неточне визначення планування об'єкта, як правило, пов'язані з недостатньо детальним проробленням проектів спорудження й розвитку об'єктів нерухомості, слабкістю їхньої технічної експертизи.

До цієї категорії дестабілізуючих чинників належать і технологічні дестабілізуючі чинники, що значною мірою зумовлені специфікою місця реалізації проектів.

Соціально-економічні дестабілізуючі чинники виробничо-економічних систем — зміни в стані еконо-

Рис. 2. Класифікація дестабілізуючих чинників ВЕС

міки регіонів, галузі, держави, зміни в стані й тенденціях попиту та пропозиції на ринку, поява конкуруючих виробничо-економічних систем або нових виробів і т.д. Соціально-економічні дестабілізуючі чинники пов'язані перш за все зі зміною ринкової ситуації. Ця зміна може знайти вияв у цілому ряді чинників:

— у зміні попиту під впливом зниження ділової активності або доходів населення;

— у зростанні цін на матеріали й обладнання;
 — у появі альтернативних пропозицій на ринку (наприклад, ріст пропозиції оренди приміщень як альтернатива придбання у власність);
 — у збільшенні пропозиції конкуруючими виробничо-економічними системами тощо.

Можливість запобігання або зниження ступеня ймовірності втрат виробничо-економічної системи в

Політичні дестабілізуючі чинники

Політичні дестабілізуючі чинники	Сутність і короткий опис
Державні	Нестабільність внутрішньополітичної обстановки країни, що впливає на результати діяльності підприємств, у зв'язку із чим зростає погіршення фінансового стану підприємств, аж до їхнього банкрутства. Напруженість політичної ситуації в країні призводить до порушення господарських зв'язків, що спричинює незабезпеченість сировиною, матеріалами, обладнанням.
Регіональні	Нестабільність політичної обстановки в певному регіоні, що впливає на результати діяльності підприємств; зокрема, це може бути ймовірність втрат через військові дії в певному регіоні, а також втручання в діяльність підприємств регіональних органів управління.
Міжнародні	Урахування цього фактору є важливим для діяльності підприємств, що мають вихід на міжнародний ринок, так і для підприємств, що мають зарубіжних партнерів.

зв'язку з існуванням соціально-економічних дестабілізуючих чинників багато в чому залежить від глибини пророблення прийнятих економічних рішень, постійного вивчення ситуації на ринку, наявності системи альтернативних поставчань тощо.

Зовнішні соціально-економічні дестабілізуючі чинники — постійний супутник будь-якого бізнесу, але ступінь їхньої імовірності істотно залежить від якості діяльності виробничо-економічної системи, яка й сама може бути джерелом дестабілізуючих впливів. Зокрема, дестабілізуючі впливи можуть виникнути з таких причин:

- недостатньо представлений аналіз ситуації на ринку щодо аналогічних угод і проєктів;
- неправильне тлумачення наявних даних;
- необ'єктивне ставлення до даних;
- необгрунтоване перенесення минулого досвіду на майбутні періоди без обліку середовища, що змінюється.

Наведемо приклад науково-технічних дестабілізуючих чинників. Спричинені інноваційною діяльністю інших суб'єктів, вони можуть за певних умов явити загрозу економічній безпеці виробничо-економічної системи (наприклад, освоєння конкурентами нової технології, що істотно знижує витрати виробництва, дозволить їм одержати перевагу в ціновій конкуренції).

Аналогічною є небезпека у використанні науково-технічних досягнень для випуску нового товару. Науково-технічний прогрес відкриває також можливість для деструктивних дій щодо конкурентів (вторгнення в чужі бази даних з метою їхнього руйнування, введення помилкової інформації, псування комп'ютерних програм).

Під екологічними дестабілізуючими чинниками розуміємо сукупність чисто природних і природно-антропогенних чинників, які не є засобами праці, предметами споживання або джерелами енергії й сировини, але безпосередньо впливають на ефективність роботи підприємства. До них можна віднести, наприклад, небезпечні природні явища й стихійні лиха: землетруси, виверження вулканів, зрушення, повені, природні пожежі, урагани, сильні снігопади, лавини тощо.

Адміністративні дестабілізуючі чинники в українських умовах мають особливе значення. Нерідкі випадки, коли в процесі реалізації проєктів істотно змінюються умови, виконання яких потребують органи місцевого управління (податковий режим, вимоги з виконання зобов'язань з розвитку міської інфраструктури, умови підключення до інженерних мереж) [4]. Дуже важливо на початковій стадії досягати точного визначення зобов'язань, які повинні бути виконані організатором інвестиційного проєкту, та їхнього документального закріплення.

На основі проведених досліджень наводимо найбільш типові з зовнішніх чинників: заходи конкурентів, раптові зміни в економічному становищі клієнтів, кризи, суспільні події, структурні зміни в суспільстві, погодні умови, положення на ринку праці, законодавство, нормативні акти, заходи з регулювання соціальних процесів, міграція населення, зміни на грошових ринках, зміна міжнародної кон'юнктури й пов'язані з ним події, зміна у відносинах політичних сил, нові технології, заходи, проведені профспілковим рухом; діяльність засобів масової інформації, зміни в позиціях та оцінках.

Внутрішні дестабілізуючі чинники виникають без-

посередньо в процесі діяльності виробничо-економічної системи. Цю діяльність можна поділити на промислову та непромислову. Непромислова (в основному соціальна) сторона діяльності виробничо-економічної системи спрямована на задоволення побутових і культурних потреб колективу. Промислова діяльність виробничо-економічної системи складається з процесів відтворення, виробництва, обігу й управління. У свою чергу, виробничий процес представляє собою сукупність взаємозалежних основних, допоміжних і обслуговуючих процесів праці. У кожній з цих сфер виникають свої специфічні дестабілізуючі чинники.

1) Дестабілізуючі чинники відтворювальної діяльності виробничо-економічної системи. Відтворювальна сторона діяльності виробничо-економічної системи пов'язана головним чином з інвестиційною діяльністю та процесами набору, підготовки й підвищення кваліфікації кадрів. У частині кадрових проблем можуть виявитися такі дестабілізуючі чинники як:

- неправильна оцінка необхідного періоду підготовки й перепідготовки персоналу;
- відтік кваліфікованої робочої сили внаслідок природних і техногенних катастроф у регіоні тощо.

2) Дестабілізуючі чинники у сфері управління виробничо-економічної системи. У сфері управління виявляються соціально-трудова дестабілізуючі чинники, під якими розуміємо будь-яку взаємодію, у якій беруть участь працівники підприємства: протест, страйк, протистояння, зіткнення тощо.

Можна замінити термін «соціально трудовий» дестабілізуючий чинник запозиченим з американської літератури терміном «виробничий» або «індустріальний», який можна визначити як «перелік видів відносин, що виражають протистояння між власниками промислових підприємств, з одного боку, й робітниками та їх організаціями, з іншого». Існують ситуації та протести з приводу невиплати заробітної плати. В умовах бартерного обміну й економіки неплатежів і взаємозаліків реальні гроші виявляються поза підприємством і поза контролем його адміністрації. Управління такою дестабілізацією потребує залучення більш широкого кола учасників, ніж власник і адміністрація підприємства (роботодавці) й працівники, таких, як державні органи різного рівня, різномірні економічні агенти, галузеві структури. Адміністрація підприємства повинна розуміти сутність того, що відбувається, з тим, щоб приймати ефективні рішення в умовах дестабілізації. Працівники можуть висувати вимоги, рішення яких істотно впливає на питання праці на підприємстві.

Тепер можна виділити основні напрямки дестабілізуючих впливів:

- між працівником і управлінням підприємством з питань умов праці;

- між управлінням підприємством і домовласником, пов'язані з невідповідністю ціни праці й потребами домашнього господарства;

- між управлінням підприємством і домовласником з питань соціальної підтримки;

- між державою та домовласником з питань соціальної підтримки.

3) Дестабілізуючі чинники виробничої діяльності виробничо-економічної системи. Найбільш поширеними дестабілізуючими чинниками в основній виробничій діяльності є:

- виробничі аварії;

- позапланові зупинки обладнання або переривання технологічного циклу виробничо-економічної системи через вимушене переналагодження обладнання (наприклад, унаслідок зміни якісних параметрів сировини);
- порушення персоналом технологічної та трудової дисципліни тощо.

Наслідками аварій та пов'язаних з ними нещасних випадків є погіршення соціального клімату на підприємстві.

У допоміжній виробничій діяльності дестабілізуючі чинники можуть виникнути як:

- перебої енергопостачання;

- подовження на невизначений термін тривалості ремонту обладнання;

- аварії допоміжних систем (вентиляційних пристроїв, систем водо- й тепlopостачання тощо);

- невідповідність інструментального господарства підприємства до освоєння нового виробу й ін.

У сфері обслуговуючих виробничих процесів виробничо-економічної системи дестабілізуючими чинниками можуть виявитися:

- збої в роботі служб, що забезпечують функціонування основного й допоміжного устаткування;

- аварія або пожежа в складських приміщеннях;

- вихід з ладу (повний або частковий) обчислювальних потужностей у системі обробки інформації тощо;

- може бути викрадене не тільки фізичне майно підприємства та людські ресурси, але й інтелектуальне надбання підприємства, наприклад, недостатня патентна захищеність продукції підприємства й технології та її виготовлення, що дозволило конкурентам освоїти випуск тієї ж продукції, не витрачаючи засобів на придбання ліцензії.

4) Дестабілізуючі чинники в сфері обігу виробничо-економічної системи. У сфері обігу діяльність підприємства піддається дії таких дестабілізуючих чинників, як:

- порушення підприємствами-суміжниками погоджених графіків постачання сировини, комплектуючих і т. п.;

- невмотивована відмова оптових споживачів вивезти або оплатити отриману готову продукцію;

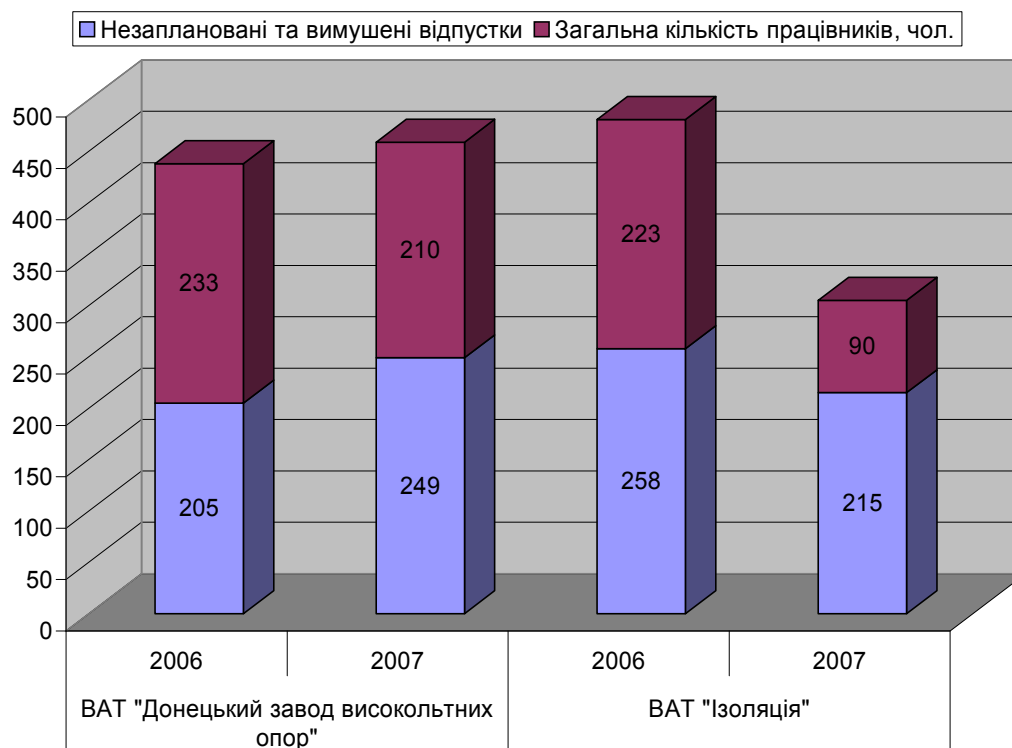

Рис. 3. Порівняння тимчасової непрацездатності

— банкрутство й самоліквідація підприємства-контрагентів або ділових партнерів і в результаті зникнення постачальників сировини або споживачів готової продукції [4].

На основі проведених досліджень можна виділити найбільш типові напрямки внутрішніх дестабілізуючих чинників: особисті відносини; перевантаження на роботі; відпустки, незаплановані й вимушені; хвороби; заходи, проведені профспілковим рухом; позитивні й негативні несподівані ситуації; звільнення або прийом на роботу нових працівників; розширення або скорочення діяльності організації; несправності машин і обладнання; неправильна поведінка клієнтів або персоналу; дії впливових осіб, що сприяють або заважають діяльності організації; чинники охорони й безпеки праці; ініціативи й ідеї; інформація; співбесіди; подяки й догани; вмотивованість.

Наприклад, у підприємстві ВАТ «Донецький завод високовольтних опор» незаплановані й вимушені відпустки у 2006 р. отримало 205 працівників із 438, а у 2007 р. — 249 із 459 працівників. А в підприємстві ВАТ «Ізоляція» тимчасова непрацездатність у 2006 р. була у 258 працівників із 481, а у 2007 р. — 215 із 305 працівників (рис. 3). У [5] показано, як провести фінансовий аналіз, а також прийняти інвестиційні рішення за допомогою фінансових функцій MS Excel.

І нарешті, фінансові дестабілізуючі чинники можуть бути зумовлені як загальним станом фінансової системи в країні, так і виникати в зв'язку з прийняттям виробничо-економічною системою тих або інших рішень щодо фінансування її діяльності. Іншими словами, фінансові дестабілізуючі чинники можуть бути і внутрішніми, і зовнішніми.

Фінансові дестабілізуючі чинники поділяємо на декілька груп:

— дестабілізуючі чинники, зумовлені тим або іншим варіантом управління, обраним виробничо-економічною системою для фінансування її діяльності, ступенем пророблення нею фінансових рішень. Наприклад, вибір кредиту як джерела фінансування проекту більше піддається впливу дестабілізуючих чинників порівняно з випуском звичайних акцій, тому що припускає виплату основного боргу і відсотків за графіком, чого немає при випуску акцій. Водночас випуск акцій без упевненості в можливості їхнього розміщення може виявитися більш дорогим інструментом фінансування, ніж кредитні ресурси;

— дестабілізуючі чинники, що виникають у зв'язку з помилками у фінансових розрахунках. Наприклад, помилки при складанні плану надходжень і витрат фінансових ресурсів можуть призвести до неплатоспроможності виробничо-економічної системи на будь-якому етапі проекту або угоди, що потребує за-

Базовий набір дестабілізуючих чинників

Дестабілізуючі чинники	
<i>Зовнішні чинники</i>	<i>Внутрішні чинники</i>
Політична стабільність	Аварії основного устаткування
Соціальна стабільність	Аварії допоміжного виробничого устаткування
Порушення контрактів з боку місцевих або федеральних органів державної влади	Непідготовленість інструментального господарства й технологічного оснащення для зміни виробленого продукту
Негативна зміна цін на сировину, матеріали, що комплектують, енергоресурси тощо	Порушення персоналом технологічної дисципліни
Падіння платоспроможного попиту на основну продукцію	Існування можливостей для економічних зловживань і злочинів
Поява нових господарських суб'єктів-конкурентів у тому же секторі ринку	Відтік кваліфікованої робочої сили, вибуття ключових співробітників підприємства
Поява в конкурентів нової технології виробництва з меншими витратами	Недостатня патентна захищеність продукції підприємства й технології її виготовлення
Жорсткість у регіоні господарювання підприємства екологічних вимог	Недостатній рівень забезпечення необхідною для роботи інформацією
Схильність до недружнього поглинання	Недостатня якість управління або «управлінської команди»
Порушення комунікативних зв'язків між підприємствами як господарюючими суб'єктами	Неадекватне формулювання власних стратегічних цілей підприємства
	Неадекватність інноваційної політики
	Неадекватність інвестиційної активності підприємства

лучення більш дорогих ресурсів, якщо взагалі це буде можливим.

Зневажливе ставлення до економічного аналізу — досить поширене явище в сучасному українському бізнесі. Так, незважаючи на наявність численних методик і програм аналізу ефективності інвестиційних проектів, вони є малодійовими через недостатню увагу до вивчення ситуації на ринку. Справа обмежується найчастіше необ'єктивними або неповноцінними даними, власним досвідом і досвідом найближчого оточення.

Нерідко аналіз обмежується вивченням ринкової кон'юнктури без дослідження чинників, що впливають на її зміну. Недоліки економічного аналізу можуть підсилюватися за рахунок непродуманих організаційно-економічних рішень (наприклад, неправильний вибір організаційної структури управління виробничо-економічною системою), що підвищує імовірність дестабілізації. Остаточо всі види дестабілізуючих чинників так чи інакше мають фінансовий вимір, або збільшуючи витрати з проекту або угоди, або знижуючи доход, або призводячи до перевищення запланованих термінів інвестування, або в кінцевому випадку — до втрати не тільки доходу, але й капіталу. Резуль-

татом виявлення дестабілізуючих чинників на обстежуваних підприємствах ВАТ «Донецький завод високовольтних опор» й ВАТ «Ізоляція» стало формулювання базового набору дестабілізуючих чинників, представленого в таблиці 2.

У реальній економічній практиці всі групи дестабілізуючих чинників є взаємозалежними й часто переплітаються один з одним. Так, при істотному обмеженні платоспроможного попиту відсутність досліджень стану й тенденцій попиту та пропозиції на ринку, зневажливе ставлення до питань фінансового планування можуть призвести до серйозніших наслідків, ніж у ситуації його стабільності або тим більше росту.

Подана класифікація дестабілізуючих чинників дозволяє спростити їхній якісний аналіз, визначити потенційні галузі виникнення, визначити всі основні дестабілізуючі чинники й обрати стратегію управління ними.

Виявлення сфер прояву дестабілізації або концентрації дестабілізуючих чинників, їх моніторинг, кількісний та якісний аналіз, прогнозуючи потенційні сценарії їх виникнення та розвитку, забезпечує можливість управління ВЕС в умовах дестабілізації. Це дозволяє значно знизити рівень дії дестабілізуючих чинників на виробничо-економічну систему й мінімізува-

ти їх негативні наслідки. Можна виділити декілька послідовних рівнів формування дестабілізації за черговістю їх прояву: поява кризової зони, виклик, небезпека, ризик, загроза, дестабілізуюча подія (чинник) і дестабілізація (рис. 4).

Під *кризовою зоною* розуміється якась сфера виникнення обставин, здатних спровокувати появу нових рівнів дестабілізації.

Виклик — це сукупність обставин, не обов'язково конкретно дестабілізуючого характеру, але, безумовно, таких, що потребують реагування на них. Поняття містить у собі «поведінку з метою руйнування або серйозної зміни існуючих і пануючих норм» [6]. Іншими словами, виклик — це явища й процеси, які в цей час не ставлять під питання стабілізацію, але, якщо не прийняти ряд конкретних заходів, подалі забезпечення стабілізації виявиться таким, що його складно досягти, або навіть неможливим.

За суттю виклик визначається існуванням опосередкованих негативних чинників, які у розвитку можуть призвести до конфліктної ситуації, істотно змінити обстановку й створити пряму загрозу функціонуванню підприємства. Ця обставина перетворює виклик на первинну категорію системи «стабілізація — дестабілізація».

Небезпека — цілком усвідомлювана, але не фатальна ймовірність нанесення збитку підприємству, зумовлена наявністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, що володіють вражаючими властивостями. Вона представляє собою об'єктивно існуючу можливість негативного впливу, в результаті чого може погіршитися стан підприємства.

Характеристикою небезпеки є її потенційність, прихильність до майбутнього. При появі «дестабілізуючих впливів» вона зникає як така (тобто перестає кваліфікуватися як небезпека) або після зникнення такої можливості, або, навпаки, з її реалізацією.

Загроза — найбільш конкретна й безпосередня форма дестабілізації, створювана цілеспрямованою діяльністю. Небезпека й загроза представляють собою різні рівні стану, що підриває стабільне функціонування підприємства. Загроза — це стадія крайнього загострення протиріч, безпосередньо передконфліктний стан, коли наявна готовність одного з дестабілізуючих чинників нанести свій негативний вплив на конкретне підприємство.

Ризик (у найзагальнішому вигляді) можливість виникнення несприятливих і небажаних наслідків діяльності самого підприємства. У контексті представлені послідовності ризик виступає своєрідною формою прояву небезпеки, зумовленою цілеспрямованою активністю самого підприємства. При цьому ризик представляє собою ймовірність певних обмежень у реалізації намічених дій, пов'язаних з тим, що не завж-

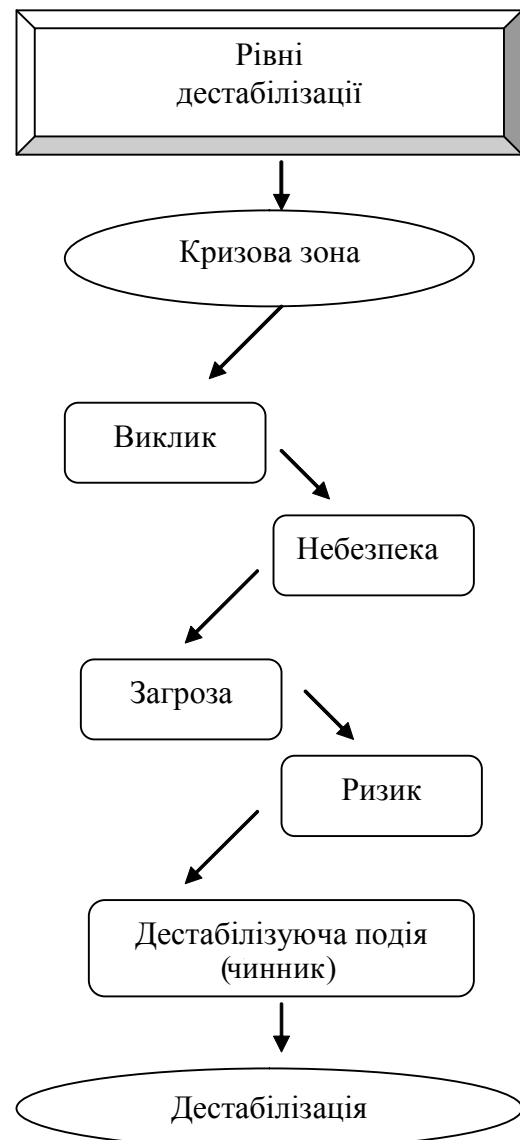

Рис. 4. Рівні дестабілізації

ди вдається заздалегідь точно прорахувати, як позначаться на стабільності функціонування підприємства ті або інші новації.

Дестабілізуючу подію можна визначити як реалізацію небажаного сценарію дії на ВЕС (у процесі функціонування), окремого чинника або їх сукупності та/або умов дестабілізуючого характеру.

Формування єдиної класифікації рівнів дестабілізуючих чинників, — кризової зони, проблем, викликів, небезпек, загроз, ризиків, подій та дестабілізації — дозволяє провести їх повне ієрархічне урахування як у розрахунку загального рівня дестабілізації підприємства.

Методологічна роль розглянутих феноменів полягає в тому, що, вибудовані в ряд, вони, по-перше, показують багатоплановість тих ситуацій, які спричи-

няють заклопотаність і тривогу керівництва, спонукаючи його до дій для захисту підприємства; по-друге, підкреслюють специфіку змісту й характеризують різні ступені інтенсивності прояву несприятливих чинників.

Загальною рисою розглянутих нами понять є те, що вони характеризують можливості й здатності когонебудь (чого-небудь) завдати шкоди.

Особливе ж полягає в тому, що в кожному з них відбите розходження щодо:

— оцінки, ступеня реальності дестабілізації в міру наближення можливості її настання в дійсності;

— місця й ролі суб'єктивних і об'єктивних чинників;

— конкретної адресності впливу на підприємство.

Управління підприємством, що функціонує під впливом дестабілізуючих чинників, — це перш за все передбачення появи нових рівнів формування дестабілізуючих чинників, створення кризової зони (зон); вірогідність переходу окремих (або комплексу) викликів у небезпеку; небезпеки в реальну загрозу; можливим ризиком виникнення значних збитків від катастрофічних природних, техногенних катаклізмів або різких дестабілізуючих подій у соціально-політичній сфері; реалізацією дестабілізуючих подій; і, зрештою, дестабілізації від їх прояву.

Ефективність системи оцінки й моніторингу дестабілізації ПЕС часто визначається класифікацією рівнів і видів дестабілізуючих чинників. Науково обґрунтована класифікація дозволяє чітко визначити місце кожного дестабілізуючого чинника в загальній системі дестабілізації.

Існує значна кількість класифікацій викликів, небезпек, загроз і ризиків. Незважаючи на те, що в своїй основі вони походять від єдиних джерел, у сучасній літературі наводяться не узгоджені між собою їх класифікації, особливо ризиків [7] — [9].

В економічній теорії використовуються терміни «підприємницький ризик», «фінансовий ризик», «інвестиційний ризик», «економічний ризик», «господарський ризик». Найбільш загальний зміст має термін «господарський ризик», тому що під господарською діяльністю підприємства розуміються всі аспекти, що стосуються роботи й розвитку підприємства.

Виклики підприємству в економічній сфері його діяльності переходять в небезпеки, потім в загрози й ризики як математичні сподівання їх настання, які відбуваються також в економічній складовій дестабілізації. Це значною мірою належить і до збитків як кількісних показників втрат підприємства. Проте збиток від дестабілізуючого впливу на ВЕС в економічній сфері може виявитися і в інших сферах: техногенній, соціальній, політичній і т. д. Необхідність стійкого розвитку соціально-економічної системи в цілому і розвитку кожного підприємства окремо потребує пов'язати в єдине ціле розвиток усіх її підсистем для забезпечення безпеки підприємств й оточуючого їх природного середовища.

За рівнем прояву дестабілізуючих чинників усіх їх (у тому числі й саму дестабілізацію) можна поділити на: базовий рівень, інтегральний рівень, диференційовані рівні.

Базовий рівень: природно-екологічна сфера, техногенно-виробнича сфера, антропогенно-соціальна сфера [10] — [11].

Інтегральний рівень: такі сфери, як політична, економічна, соціальна, екологічна, енергетична, правова, науково-технологічна, інформаційна та ін.

Усі негативні чинники на інтегральному рівні в різних сферах їх прояву ієрархічно надалі поділяються на певну кількість сфер їх прояву на диференційованих рівнях — 1-го порядку, 2-го порядку і т. д.

Диференційованих рівнів дестабілізуючих чинників в різних сферах інтересів підприємства може бути, у принципі, значна кількість. Усе залежить від ступеня деталізації сфер прояву дестабілізуючих чинників. Цей підхід до створення загальної структури дестабілізуючих чинників дає можливість розробити єдиний підхід до розрахунку кількісної оцінки їх значущості й на певній базі надалі розрахунку та аналізу рівня дестабілізації підприємства.

Рівень загальної дестабілізації $D_{\text{общ}}$ підприємства визначається сумою сфер $D_{\text{баз}}^i$ базового рівня його дестабілізації:

$$D_{\text{заг}} = \sum_{i=1}^3 D_{\text{баз}}^i$$

Величина кожної сфери базового рівня дестабілізації підприємства визначається якоюсь сукупністю сфер $D_{\text{інтегр}}^j$ рівня його дестабілізації:

$$D_{\text{баз}}^i = \sum_{j=1}^n D_{\text{інтегр}}^j$$

де n — кількість сфер інтегрального рівня дестабілізації підприємства, що включається до цієї сфери базового рівня його дестабілізації.

Слід зазначити, що деякі сфери інтегрального рівня дестабілізації можуть входити до декількох сфер базового рівня дестабілізації підприємства окремими складовими їх сферами диференційованих рівнів. У свою чергу сфери дестабілізації $D_{\text{інтегр}}^j$ інтеграль-

ного рівня дестабілізації формуються з послідовних сукупностей диференційованих рівнів дестабілізації підприємства.

Кількість диференційованих рівнів безпеки визначається необхідною глибиною урахування чинників або рівня самої дестабілізації.

Дослідження проблем дестабілізації підприємства в кожній сфері його інтересів повинно розвиватися не тільки і не скільки шляхом опису всіх сторін прояву дестабілізації, але, і це головне, шляхом розробки дієвого механізму розрахунку й аналізу сценаріїв розвитку подій на всіх рівнях функціонування підприємства. Економічної науки необхідний дієвий методологічний апарат якісного моніторингу рівня дестабілізації підприємства в складних і постійно мінливих умовах його функціонування.

Література

1. **Промислове виробництво**: підсумки січня — листопада 2008 року Зміни обсягів промислового виробництва (наростаючим підсумком у % до відповідного періоду попереднього року) [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України, 2008. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/so_ek_r_u/soekru_u/11_2008/page_04.htm. Заглавие с екрана. 2. **Забродский В. А.** Оптимизация функционирования АСУ предприятием / В. А. Забродский, В. И. Скурихин. — К.-Донецк : Вища школа, Головное изд-во, 1978. — 136 с. 3. **Христиановский В. В.** Процессы дестабилизации в производственных системах: аксиоматика и анализ / В. В. Христиановский. — Донецк : НАН Украины; Институт экономики промышленности, 1998. — 208 с. 4. **Качалов Р. М.** Управление хозяйственным риском производственных систем / Р. М. Качалов // Экономика и математические методы. — Т. 33. — Вып. 4, 1997. — С. 25 — 38. 5. **Исаева Е. В.** Использование финансовых функций MS Excel в бизнес — анализе / Е. В. Исаева, В. А. Низельник // Прометей : Регион. сб. науч. тр. по экономике. Вып. 1(16). — Донецк : Юго-Восток, 2005. — С. 250 — 255. 6. **Категорія**: соціальна психологія [Електронний ресурс] / Википедія — свободная энциклопедия. — Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Вызов> Заглавие с экрана. 7. **Пенцак Є. Я.** Проблеми використання сучасних моделей управління ризиком / Є. Я. Пенцак, А. Я. Пенцак // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. Політехніка». Логістика. — 2006. — № 552. — С. 111—120. 8. **Вербицька Г. Л.** Оцінка економічного ризику / Г. Л. Вербицька // Актуал. пробл. економіки. — 2004. — № 4. — С. 129—136. 9. **Карпунцов М. В.** Ризикостійкість підприємства / М. В. Карпунцов // Актуал. пробл. економіки. — 2008. — № 3. — С. 71—76. 10. **Мамутов Н. А.** Связь стратегических рисков чрезвычай-

ных ситуаций с сопредельными рисками. Стратегические риски чрезвычайных ситуаций: оценка и прогноз / Н. А. Мамутов // Материалы восьмой науч.-практ. конф. по проблемам защиты населения и территорий от чрезвычайных ситуаций. — М. : Триада Лтд, 2003. 11. **Олеников Е. А.** Экономическая безопасность и инвестиции (теория и практика) / Е. А. Олеников. — М.: М — Мега, 2000.

Ісаєва О. В. Концептуальний підхід до рівнів формування економічної дестабілізації та класифікації її чинників

Зміни у світовій економіці призвели до нестабільності, надзвичайно загострилася конкуренція на світових ринках, зросла загроза нормальному функціонуванню підприємств. Стаття присвячена висвітленню теоретичних основ і методологічних підходів до побудови класифікації дестабілізуючих факторів, що впливають на функціонування виробничо-економічних систем (ВЕС), а також рівнів формування цих факторів залежно від ступеня їх прояву.

Ключові слова: криза, дестабілізація, виклик, небезпека, загроза, ризик.

Исаева Е. В. Концептуальный подход к уровням формирования экономической дестабилизации и классификации ее факторов

Изменения в мировой экономике привели к нестабильности, чрезвычайно заострилась конкуренция на мировых рынках, выросла угроза нормальному функционированию предприятий. Статья посвящена освещению теоретических основ и методологических подходов к построению классификации дестабилизировавших факторов, которые влияют на функционирование производственно-экономических систем, а также уровней формирования этих факторов в зависимости от степени их проявления.

Ключевые слова: кризис, дестабилизация, вызов, опасность, угроза, риск.

Isaeva E. V. Conceptual approach to the levels of economic destabilization forming and classification of its factors

Changes in a world economy resulted in instability, a competition was extraordinarily sharpened on world markets, a threat the normal functioning of enterprises grew. The article is devoted illumination of theoretical bases and methodological going near the construction of classification of destabilizing factors which influence on functioning of the productional economic systems, and also levels of forming of these factors, depending on the degree of their display.

Key words: crisis, destabilization, challenge, unsafety, threat, risk.